

อุปลักษณณ์มโนทัศน์ของคำว่าใจที่ปรากฏในพุทธศาสนา

พระมหาวีระ บุญชาติ* และ นันทนา วงษ์ไทย

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประเทศไทย

Conceptual Metaphor of the Word 'Caj' (mind) in Buddhism

Phramaha Weera Boonnadee* and Nuntana Wongthai

Faculty of Humanities, Srinakharinwirot University, Thailand

Article Info

Research Article

Article History:

Received 12 May 2022

Revised 12 July 2022

Accepted 11 August 2022

คำสำคัญ

อุปลักษณณ์

การถ่ายโยงวงมโนทัศน์

ความหมายในบริบท

ความหมายพื้นฐาน

Keywords:

metaphor,

mapping of

conceptual domains,

contextual meaning,

basic meaning

* Corresponding author

E-mail address:

nuntanaw@g.swu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาอุปลักษณณ์มโนทัศน์ของคำว่าใจที่ปรากฏในพุทธศาสนาตามแนวทางภาษาศาสตร์ปริชาน โดยเก็บข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกแปลไทย ฉบับหลวง พ.ศ. 2514 ประกอบด้วยพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก รวม 45 เล่ม ผลการศึกษาพบว่าสะท้อนอุปลักษณณ์มโนทัศน์ได้ 7 อุปลักษณณ์มโนทัศน์ดังนี้ [ใจคือวัตถุ] [ใจคือพื้นที่] [ใจคือมนุษย์] [ใจคือธรรมชาติ] [ใจคือสัตว์] [ใจคือไฟ] และ [ใจคืออาหาร] สามารถสะท้อนความคิดและความเชื่อในทางพุทธศาสนาได้ว่าใจไม่เพียงเป็นนามธรรมเท่านั้น แต่ใจยังสะท้อนให้เห็นถึงสิ่งที่เป็นรูปธรรมอีกด้วย

Abstract

The purpose of this article is to study the conceptual metaphor of the word 'Caj' (mind) in Buddhism with a cognitive linguistics approach. The data were collected from the Royal Thai Tripitaka version of 1971: Vinaya Pitaka, Sutta Pitaka, and Abhidhamma Pitaka, containing a total of 45 books. The study reveals that the word 'Caj' reflects seven conceptual metaphors: [MIND IS AN OBJECT], [MIND IS SPACE], [MIND IS A PERSON], [MIND IS NATURE], [MIND IS AN ANIMAL], [MIND IS FIRE], and [MIND IS FOOD]. These metaphors reflect Buddhist thoughts and beliefs that the mind is not only abstract but also concrete.

1. บทนำ

ใจถือว่าเป็นองค์ประกอบหนึ่งของชีวิต เนื่องจากมนุษย์มีชีวิตอยู่ได้ต้องอาศัยทั้งกายและใจ กล่าวคือ กายและใจนั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดโดยที่ใจเป็นผู้ควบคุมกระบวนการคิด อารมณ์ ความรู้สึกของมนุษย์ ซึ่งใจจะรับรู้และเรียนรู้ผ่านกาย (สนิท ศรีสำแดง, 2544, น. 162) เนื่องจากว่าความคิดมีความสัมพันธ์กับร่างกายของมนุษย์ (embodied mind) โดยที่มนุษย์รับรู้ คิด ทำ ผ่านการเคลื่อนไหวทางร่างกายจนทำให้เกิดระบบความคิดขึ้น กล่าวคือสามารถสะท้อนระบบความคิดของมนุษย์ได้ และก่อให้เกิดโครงสร้างทางความคิดขึ้น ซึ่งเรียกว่าอุปมาอุปไมยโน้ตทัศน์ (conceptual metaphor) (Lakoff & Johnson, 1980, pp. 3-4) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Evans (2007, p. 31) ได้กล่าวไว้ว่า การที่จะเข้าใจโน้ตทัศน์ได้นั้นต้องอาศัยรูปแบบความคิดที่สะท้อนผ่านการวิเคราะห์ความหมายมีความสัมพันธ์กับกระบวนการทางปริชาน เช่น อุปมาอุปไมย

ผู้วิจัยพบว่า ภาษาทางศาสนาซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกมีการนำความหมายของคำว่าใจไปใช้ในเชิงเปรียบเทียบที่สามารถสะท้อนมโนทัศน์ต่าง ๆ ได้ เช่น สิ่งมีชีวิต ได้แก่ มนุษย์และสัตว์ กล่าวคือ สามารถสะท้อนความคิดได้ว่า ใจเป็นมนุษย์มีลักษณะการกระทำเหมือนมนุษย์และสัตว์ มโนทัศน์พื้นที่ที่สามารถสะท้อนความคิดได้ว่า ใจเป็นทางผ่านสำหรับสัญจรไปมา ใจมีพื้นที่โล่ง ว่างเปล่า ใจเป็นพื้นที่ที่หาขอบเขตไม่ได้ ใจมีพื้นที่สำหรับพักอาศัย และยังสะท้อนให้เห็นมโนทัศน์ธรรมชาติ กล่าวคือ ใจมีลักษณะเหมือนธรรมชาติ เช่น น้ำ สมุทรมล อากาศ การปรากฏลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับแนวคิดของ Evans and Green (2006, p. 162) ได้อธิบายถึงการศึกษารื่องมโนทัศน์ตามแนวทางภาษาศาสตร์ปริชานจะมุ่งเน้นอธิบายถึงการใช้ภาษาที่เป็นภาพสะท้อนความคิดกล่าวคือภาษาจะสะท้อนโลกทัศน์ของมนุษย์รวมถึงความรู้ ความเข้าใจจะสัมพันธ์กับประสบการณ์ต่าง ๆ ของมนุษย์ด้วย เช่น ประสบการณ์ทางร่างกาย (bodily experience) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Johnson (1987, p. 23) ที่ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อมนุษย์ได้รับประสบการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ ไม่ว่าจะเป็นการเคลื่อนไหวทางร่างกายและร่างกายมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ รอบตัวจนทำให้เกิดภาพในความคิดและสร้างเป็นผังภาพขึ้นในระบบความคิด จึงทำให้สิ่งต่าง ๆ เกิดเป็นความหมาย และทำให้เกิดความเข้าใจขึ้นดังที่ Lakoff and Johnson (1980, p. 29) ได้เสนอมนทัศน์ภาชนะ (container) เกิดจากประสบการณ์ทางร่างกายของมนุษย์ เนื่องจากว่าร่างกายมีลักษณะปิดล้อมและแบ่งแยกระหว่างมนุษย์กับโลกภายนอกจึงทำให้มนุษย์เข้าใจโลกเสมือนสิ่งที่อยู่ภายนอกร่างกาย จึงมองร่างกายคือภาชนะที่สามารถบรรจุสิ่งต่าง ๆ เข้าไปได้ เช่น กินอาหาร ดื่มน้ำ และสามารถถ่ายเทสิ่งเหล่านั้นออกมาได้ นอกจากนี้มนุษย์ยังนามโน้ตทัศน์นี้ไปใช้กับสิ่งอื่น ๆ ที่มีลักษณะแบบปิดล้อม เช่น บ้าน ห้อง ทำให้เกิดมโนทัศน์แบบทิศทางเข้า ออก เช่น เราเดินเข้าไปในห้องและเดินออกจากห้อง

ในการปรากฏลักษณะเช่นนี้แสดงถึงการเคลื่อนย้ายจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งเหมือนการย้ายจากภาษาหนึ่งไปสู่อีกภาษาหนึ่งซึ่งสามารถสะท้อนระบบความคิดของมนุษย์ได้

จากการแสดงมโนทัศน์ข้างต้นทำให้ผู้วิจัยเกิดคำถามว่า คำว่าใจที่ปรากฏในภาษาทางศาสนาจะสะท้อนอุปลักษณ์มโนทัศน์ใดได้บ้าง และอุปลักษณ์มโนทัศน์นั้น ๆ มีผลต่อความคิด ความเชื่อในหลักคำสอนทางพุทธศาสนาได้อย่างไร ซึ่งจะนำไปสู่จุดประสงค์ของงานวิจัยคือ เพื่อศึกษาอุปลักษณ์มโนทัศน์ของคำว่าใจที่ปรากฏในพุทธศาสนาตามแนวทางภาษาศาสตร์ปริชาน ทั้งนี้ จากการทบทวนวรรณกรรมผู้วิจัยพบว่า แม้จะมีการศึกษาอุปลักษณ์มโนทัศน์ใจในภาษาอื่น ๆ เช่น ภาษาไทย ภาษาเปอร์เซีย ภาษาจีน ภาษาเกาหลี ได้แก่ งานวิจัยของสุกัญญา รุ่งแจ้ง (2548) ศึกษาอุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ของการใช้คำว่า ใจ ในภาษาไทย งานวิจัยของ Sharifian (2008) ศึกษากระบวนการสร้างมโนทัศน์ของคำว่า ใจ (Del) ในภาษาเปอร์เซีย งานวิจัยของ Yu (2009) ศึกษาอุปลักษณ์มโนทัศน์ของคำว่า ใจ (Xin) ในภาษาจีน งานวิจัยของของภัทรา พิเศษฐศิลป์ (2556) ศึกษามโนทัศน์ของ ใจ (Xin) ในภาษาจีนและใจในภาษาไทย และงานวิจัยของคยอง อึน ปาร์ค (2558) ศึกษามโนทัศน์ของคำว่า ใจ ในภาษาไทย เปรียบเทียบกับภาษาเกาหลี โดยส่วนมากศึกษาข้อมูลจากคลังข้อมูลภาษา พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน คลังคำ และหนังสืออื่น ๆ เป็นต้น แต่ยังไม่มีการศึกษาภาษาทางศาสนาที่สะท้อนผ่านหลักคำสอนในพระไตรปิฎกที่สามารถแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างกับภาษาอื่น ๆ เช่น สามารถสะท้อนความคิด ความเชื่อ และอุดมการณ์ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของภาษาทางศาสนาได้อย่างชัดเจน และยังแสดงให้เห็นถึงการถ่ายโยงโครงสร้างทางความคิดที่เกิดจากการนำความหมายของคำว่าใจไปใช้ในเชิงอุปลักษณ์ รวมถึงการอธิบายความหมายในบริบท (contextual meaning) ที่ทำให้เห็นถึงความแตกต่างกับภาษาอื่น ๆ ด้วย ฉะนั้นผู้วิจัยเห็นว่า ผลการวิจัยนี้สามารถทำให้เกิดความรู้และความเข้าใจในเรื่องอุปลักษณ์มโนทัศน์ของคำว่าใจที่มาจากภาษาทางศาสนา และทำให้เห็นมุมมองอุปลักษณ์มโนทัศน์ของคำว่าใจที่สามารถสะท้อนความคิด ความเชื่อในหลักคำสอนทางพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี และเป็นแนวทางในการศึกษาอุปลักษณ์มโนทัศน์ใจในศาสนาอื่น ๆ และในภาษาอื่น ๆ ตามแนวทางภาษาศาสตร์ปริชานอีกด้วย

2. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดการระบุอุปลักษณ์ (Metaphor identification)

ผู้วิจัยได้นำขั้นตอนการระบุอุปลักษณ์ (metaphor identification procedure หรือ MIP) ซึ่งเป็นแนวคิดของ Pragglejaz (2007, pp. 3-4) มาจำแนกถ้อยคำอุปลักษณ์เพื่อให้เห็นความชัดเจนมากยิ่งขึ้นในการระบุถ้อยคำอุปลักษณ์ตามขั้นตอน ดังนี้

2.1.1 อ่านข้อความทั้งหมดเพื่อทำความเข้าใจความหมาย

2.1.2 แบ่งคำออกทั้งหมดที่ปรากฏในข้อความ

2.1.3 พิจารณาแต่ละคำที่ปรากฏในข้อความทั้งด้านหน้าและด้านหลังว่าเป็นความหมายพื้นฐานหรือเป็นความหมายในบริบทหรือเป็นความหมายนอกเหนือจากบริบทที่กำลังศึกษาหรือไม่ ซึ่งความหมายพื้นฐานมักจะเป็นรูปธรรมมากกว่า ง่ายต่อการจินตนาการ มีความเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ทางร่างกายที่มีความชัดเจนมากกว่า ซึ่งสามารถเข้าใจได้เมื่อนำความหมายมาเปรียบเทียบกัน

2.1.4 ถ้าใช้อุปลักษณ์ ให้ทำเครื่องหมายที่เป็นถ้อยคำอุปลักษณ์

ตัวอย่างการระบุถ้อยคำอุปลักษณ์

For years, Sonia Gandhi has struggled to convince Indians that she is fit to wear the mantle of the political dynasty into which she married, let alone to become premier.

(Pragglejaz, 2007, p. 4)

เมื่อพิจารณาตัวอย่างข้างบน เป็นบทความตอนหนึ่งที่น่ามาจากหนังสือพิมพ์ “The Independent” ที่มีหัวข้อกล่าวถึง “Sonia Gandhi” เป็นนักการเมืองอินเดียและได้รับการยอมรับจากชาวอินเดียในฐานะผู้นำทางการเมืองและถูกเสนอชื่อเป็นนายกรัฐมนตรีในอนาคต เธอพร้อมชิงตำแหน่งและเธอได้ประณามพรรคภารตียะชนตะของนายวัชปายี

ขั้นตอนแรกอ่านข้อความทั้งหมดเพื่อทำความเข้าใจ

ขั้นตอนที่สอง แบ่งข้อความทั้งหมดออกเป็นคำโดยทำเครื่องหมายวรรคตอน (slashes) ในแต่ละคำดังนี้

For / years / Sonia Gandhi / has / struggled / to / convince / Indians / that / she / is / fit / to / wear / the / mantle / of / the / political / dynasty / into / which / she / married / let / alone / to / become / premier / .

(Pragglejaz, 2007, p. 4)

ขั้นตอนที่สาม พิจารณาแต่ละคำตามลำดับโดยเริ่มต้นจากคำแรกของประโยค และตัดสินใจในแต่ละส่วนว่าเป็นความหมายพื้นฐานหรือเป็นความหมายในบริบทที่มีการใช้คำในเชิงเปรียบเทียบ

จากการพิจารณาคำทั้งหมดตามขั้นตอนที่ 3 พบคำว่า *struggled / fit / wear / mantle / dynasty / into* เป็นคำอุปลักษณณ์เนื่องจากคำว่า *struggled* ความหมายในบริบทหมายถึง ความพยายาม ความลำบากที่จะไปถึงเป้าหมายซึ่งไม่ใช่ความหมายพื้นฐานที่แปลว่า ต่อสู้ ดิ้นรน คำว่า *fit* ความหมายในบริบทหมายถึงความเหมาะสมที่จะเล่นบทบาทเฉพาะที่อ้างไปถึง คุณสมบัติความเป็นผู้นำ ความซื่อสัตย์ ซึ่งไม่ใช่ความหมายพื้นฐานที่แปลว่า สุขภาพร่างกายที่ แข็งแรงที่มาจากประสบการณ์ทางร่างกาย คำว่า *wear* ความหมายในบริบทหมายถึงมีบทบาท ในการเป็นสมาชิกที่ดำรงตำแหน่งในระดับสูงในระบบประชาธิปไตย กล่าวคือ เป็นผู้นำที่มีความรับผิดชอบ ซึ่งไม่ใช่ความหมายพื้นฐานที่แปลว่าสวมใส่เสื้อคลุม คำว่า *mantle* ความหมายในบริบทหมายถึงบทบาทของตระกูลคานธีในการเป็นผู้นำทางการเมืองของอินเดีย ซึ่งไม่ใช่ความหมายพื้นฐานที่แปลว่า เสื้อผ้า เสื้อคลุม คำว่า *dynasty* ความหมายในบริบท หมายถึงตระกูล Ghandi โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมาชิกหลายคนของครอบครัวมีบทบาทสำคัญในการเมืองอินเดีย และปกครองประเทศมาเป็นเวลานาน ซึ่งไม่ใช่ความหมายพื้นฐานที่แปลว่าราชวงศ์ และคำว่า *into* ความหมายในบริบทหมายถึงการแนะนำกลุ่มของครอบครัว Sonia Ghandi เป็นสมาชิกที่ผ่านการแต่งงาน ซึ่งไม่ใช่ความหมายพื้นฐานที่แปลเป็นคำบุพบทว่าเข้าไปบริเวณที่มีขอบเขตโดยการเคลื่อนไหวทางร่างกาย ฉะนั้นจากถ้อยคำที่ปรากฏเหล่านี้จัดเป็นอุปลักษณณ์เนื่องจากว่าความหมายในบริบทต้องทำความเข้าใจจากการเปรียบเทียบกับความหมายพื้นฐาน

2.2 แนวคิดอุปลักษณณ์โน้ตทัศน์

อุปลักษณณ์ตามแนวคิดอรรถศาสตร์ปริชาน (cognitive semantics) เริ่มแรกแนวคิดนี้เป็นแนวคิดที่เสนอโดย Lakoff and Johnson (1980) ที่มองว่าอุปลักษณณ์ปรากฏอยู่ทั่วไปในการใช้ชีวิตประจำวันทั้งในภาษา ความคิด และการกระทำ ไม่จำเป็นต้องแสดงการเปรียบเทียบให้เห็นอย่างชัดเจน เช่น เป็น คือ ล้วนเป็นอุปลักษณณ์ทั้งนั้น นอกจากนี้ยังใช้อธิบายความคิดในลักษณะเชิงเปรียบเทียบ กล่าวคือ สามารถสะท้อนระบบความคิดของมนุษย์ได้ และก่อให้เกิดการกระทำต่าง ๆ ขึ้นซึ่งเรียกว่า อุปลักษณณ์โน้ตทัศน์ (conceptual metaphor) ฉะนั้นอุปลักษณณ์โน้ตทัศน์เกิดจากโครงสร้างทางความคิด ความเข้าใจ และการที่เราจะเข้าใจอุปลักษณณ์ได้ต้องอาศัยการถ่ายโยงวงมโนทัศน์ (mapping of conceptual domains) จากวงมโนทัศน์หนึ่งถ่ายโยงไปยังอีกวงมโนทัศน์หนึ่ง กล่าวคือ จะถ่ายโยงจากวงมโนทัศน์ต้นทาง (Source domain) ไปยังวงมโนทัศน์ปลายทาง (Target domain) ตัวอย่าง เช่น [ความรักคือการเดินทาง] (LOVE IS JOURNEY) สามารถแสดงการถ่ายโยงอุปลักษณณ์โน้ตทัศน์ได้ ดังนี้

วงมโนทัศน์ต้นทาง		วงมโนทัศน์ปลายทาง
การเดินทาง		ความรัก
นักเดินทาง	➔	คู่รัก
เส้นทาง	➔	ความสัมพันธ์ทางความรัก
แยกทางกันไป	➔	เลือกความสัมพันธ์ทางความรัก
เลี้ยวกลับ	➔	ทบทวนความสัมพันธ์ทางความรัก
ทางตัน	➔	ความสัมพันธ์ทางความรักมีอุปสรรค/ล้มเหลว

(Lakoff & Johnson, 1980, pp. 44-45)

จากการถ่ายโยงอุปลักษณมโนทัศน์ [ความรักคือการเดินทาง] แสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยงความคิดระหว่างวงมโนทัศน์ต้นทางคือการเดินทางที่เป็นรูปธรรมไปสู่วงมโนทัศน์ปลายทางคือความรักที่เป็นนามธรรม จากการเปรียบเทียบดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงระบบความคิดของผู้ใช้ภาษาที่มองว่า ความรักคือการเดินทางโดยมีการเปรียบเทียบให้เห็นองค์ประกอบภายในของทั้งสองมโนทัศน์ได้อย่างชัดเจน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Kövecses (2010) ที่ได้กล่าวไว้ว่า การที่เราจะเข้าใจอุปลักษณมโนทัศน์ได้นั้นเราต้องทำความเข้าใจวงมโนทัศน์หนึ่งจากอีกวงมโนทัศน์หนึ่ง กล่าวคือ เราต้องอาศัยวงมโนทัศน์ที่มีความเป็นรูปธรรมมากกว่ามาอธิบายเพื่อให้เข้าใจวงมโนทัศน์ที่เป็นนามธรรม ซึ่งวงมโนทัศน์ที่เป็นแบบเปรียบเทียบ เราเรียกว่าวงมโนทัศน์ต้นทาง ส่วนวงมโนทัศน์ที่ถูกเปรียบเทียบ เรียกว่าวงมโนทัศน์ปลายทาง ตัวอย่างเช่น อุปลักษณมโนทัศน์ [ทฤษฎีคือสิ่งก่อสร้าง] (THEORIES ARE BUILDINGS) [องค์กรทางสังคมคือพืช] [ความคิดคืออาหาร] (IDEAS ARE FOOD) จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า สิ่งที่เป็นแบบเปรียบเทียบ ได้แก่ สิ่งก่อสร้าง พืช และอาหารคือวงมโนทัศน์ต้นทาง ส่วนสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ ได้แก่ ทฤษฎี องค์กรทางสังคม และความคิดคือวงมโนทัศน์ปลายทาง

3. ข้อมูลและวิธีการวิจัย

3.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลคำว่าใจที่ปรากฏในพุทธศาสนาโดยศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกแปลไทย ฉบับหลวง พ.ศ. 2514 แปลมาจากพระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ ประกอบไปด้วยพระวินัยปิฎก (เล่มที่ 1-8) พระสุตตันตปิฎก (เล่มที่ 9-33) พระอภิธรรมปิฎก (เล่มที่ 34-45) รวม 45 เล่ม 84,000 พระธรรมขันธ์ (หัวข้อธรรม) ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่เป็นต้นฉบับเป็นมาตรฐานใช้ตรวจสอบหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา และเป็นหลักฐานอ้างอิงใน

การแสดงหรือยืนยันหลักการทางพระพุทธศาสนา ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2500 และตีพิมพ์ครั้งที่สองเมื่อ พ.ศ. 2514 เมื่อผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลของการปรากฏคำว่าใจจากคัมภีร์พระไตรปิฎกแล้ว หลังจากนั้นทำการวิเคราะห์ข้อมูลดังต่อไปนี้

3.2 การวิเคราะห์ข้อมูล

เมื่อผู้วิจัยได้ข้อมูลจากพระไตรปิฎกแล้ว เริ่มวิเคราะห์ตามขั้นตอนการระบุอุปลักษณ์ (metaphor identification procedure หรือ MIP) ตามแนวคิดของ Pragglejaz (2007) เพื่อให้เห็นความชัดเจนในการระบุถ้อยคำอุปลักษณ์ และเมื่อระบุถ้อยคำแล้วจะวิเคราะห์ตามแนวคิดอุปลักษณ์มโนทัศน์ของ Lakoff and Johnson (1980) และแนวคิดของ Kövecses (2010) เพื่อให้เห็นโครงสร้างทางความคิดที่เกิดจากการนำความหมายของคำว่าใจ ไปใช้ในเชิงเปรียบเทียบโดยมีการถ่ายโยงวงมโนทัศน์ (mapping of conceptual domains) ระหว่างคำที่มีความหมายจากวงมโนทัศน์ต้นทางไปยังวงมโนทัศน์ปลายทาง

4. สัญลักษณ์ที่ใช้ในการวิจัย

[ตัวหนา] ใช้แสดงอุปลักษณ์มโนทัศน์ของคำว่าใจ
→ ใช้แสดงการถ่ายโยงระหว่างวงมโนทัศน์ต้นทางไปยังวงมโนทัศน์ปลายทาง
ถ้อยคำที่ขีดเส้นใต้ในตัวอย่าง ใช้แสดงถ้อยคำอุปลักษณ์ของคำว่าใจ

5. ผลการวิจัย

ผลการวิจัยอุปลักษณ์มโนทัศน์ของคำว่าใจที่ปรากฏในพุทธศาสนา ผู้วิจัยพบถ้อยคำอุปลักษณ์ทั้งสิ้นจำนวน 47 ถ้อยคำ สะท้อนอุปลักษณ์มโนทัศน์ใจ 7 อุปลักษณ์มโนทัศน์ ดังนี้ 1) [ใจคือวัตถุ] 2) [ใจคือพื้นที่] 3) [ใจคือมนุษย์] 4) [ใจคือธรรมชาติ] 5) [ใจคือสัตว์] 6) [ใจคือไฟ] และ 7) [ใจคืออาหาร] อุปลักษณ์มโนทัศน์แต่ละประเภทดังกล่าวเรียงลำดับจากถ้อยคำที่พบมากที่สุดไปน้อยที่สุดซึ่งจะได้แสดงรายละเอียดแต่ละอุปลักษณ์มโนทัศน์ตามลำดับดังต่อไปนี้

5.1 [ใจคือวัตถุ]

คำว่าใจที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีการนำคำที่อยู่ในวงความหมายของวัตถุมาใช้ในบริบทของใจซึ่งทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างใจกับวัตถุ พบถ้อยคำอุปลักษณ์ทั้งสิ้นจำนวน 23 ถ้อยคำ ได้แก่ ตะปู เชือก ผ้าเช็ดธุลี เครื่องเกาะเกี่ยว เครื่องขัด ตาขัง สนิม ของ เบา ต่ำ ชู

หนัก วาง จับ มั่นคง แตกสลาย แข็ง ผูก ปัก ชัด ดิด ผัง ประมาณน้อย ทั้งนี้ สามารถแสดง ตัวอย่างที่สะท้อนอุปลักษณะนิมิตต์น [ใจคือวัตถุ] ได้ดังต่อไปนี้

- (1) ดูกรภิกษุทั้งหลายจิตของภิกษุที่โกรธเคืองไม่พอใจมีจิตอันโทสะ กระทบกระทั่งมีใจดุจตะปูในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายนั้น ย่อมไม่ น้อมไป เพื่อความเพียรเครื่องเผากิเลส เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความทำติดต่อกัน เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น

(พระสุตตันตปิฎก 4/141)

จากการพิจารณาคำทั้งหมดที่ปรากฏในตัวอย่าง (1) ตามแนวคิดของของ Praggajez (2007) ในการระบุถ้อยคำอุปลักษณะ ผู้วิจัยพบว่า มีการใช้คำในเชิงเปรียบเทียบในบริบทคือ คำว่า “ตะปู” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะเนื่องจากคำว่า “ตะปู” ความหมายในบริบทหมายถึงการถูก กระทบกระทั่งด้วยความโกรธเคืองไม่สามารถทำความเพียรเพื่อละกิเลสได้ ส่วนความหมาย พื้นฐานแปลว่าสิ่งทำด้วยโลหะ มีปลายแหลม หัวมนแบนขนาดต่าง ๆ กัน สำหรับตรึงสิ่งอื่นให้ แน่นโดยใช้ค้อน เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 67) จากการปรากฏของความหมาย ในบริบท และความหมายพื้นฐานแสดงให้ถึงการถูกกระทบกระทั่งด้วยความโกรธเคือง มีลักษณะ เหมือนการถูกตอกด้วยโลหะ มีปลายแหลม หัวมนแบนขนาดต่าง ๆ กัน สำหรับตรึงให้แน่น จากบริบทแสดงให้เห็นว่า ใจคือตะปูใช้ตรึง หรือตอกความโกรธเคืองทับลงไปเพื่อน พรหมจรรย์ ฉะนั้นคำว่า “ตะปู” จึงเป็นอุปลักษณะถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่า มีลักษณะเหมือนตะปู

- (2) ใจเป็นเชือก สติของเราเป็นผาลและประดัก เรามีกายคัมครองแล้ว มีวาจาคุมครองแล้ว เป็นผู้สำรวมแล้วในการบริโภคอาหาร

(พระสุตตันตปิฎก 7/210)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (2) พบว่ามีการใช้คำในเชิงเปรียบเทียบในบริบทคือ คำว่า “เชือก” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะเนื่องจากคำว่า “เชือก” ความหมายในบริบทหมายถึง การสำรวมกาย วาจาให้เรียบร้อย ส่วนความหมายพื้นฐานแปลว่าสิ่งที่ทำด้วยด้ายหรือป่านปอ เป็นต้น มีลักษณะเป็นเส้นม้วนพันหรือตีเกลียวสำหรับผูกหรือมัด (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 95) จากการปรากฏของความหมายในบริบท และความหมายพื้นฐานแสดงให้ถึงการสำรวม กาย วาจาให้เรียบร้อยก็เหมือนกับการใช้เชือกสำหรับผูกหรือมัดให้ดี ฉะนั้นคำว่า “เชือก” จึงเป็นอุปลักษณะถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเช่นเดียวกับเชือก

- (3) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผ้าสำหรับเช็ดธุลี ย่อมชำระของสะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้าง คุณบ้าง มุตรบ้าง น้ำลายบ้าง น้ำหนองบ้าง โลหิตบ้าง ผ้าเช็ดธุลีย่อมไม่อืดอืดระอาหรือเกลียดชังด้วยสิ่งนั้น แม้ฉันใด ข้าพระองค์ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล มีใจเสมอด้วยผ้าสำหรับเช็ดธุลี อันไพบูลย์ กว้างใหญ่ ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ (พระสุตตันตปิฎก 15/302)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (3) พบคำว่า “ผ้าเช็ดธุลี” เป็นถ้อยคำอุปลักขณ์ เนื่องจากคำว่า “ผ้าเช็ดธุลี” ความหมายในบริบทหมายถึงความไพบูลย์ กว้างใหญ่ ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ส่วนความหมายพื้นฐานแปลว่าผ้าเช็ดฝุ่น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 26) จากการปรากฏของความหมายในบริบท และความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงผ้าที่ใช้เช็ดฝุ่นละอองมีลักษณะไพบูลย์ กว้างใหญ่ ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนแก่ใคร ๆ ฉะนั้นคำว่า “ผ้าเช็ดธุลี” จึงเป็นอุปลักขณ์ถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเหมือนผ้าเช็ดธุลี

- (4) ใจเป็นเครื่องเกาะเกี่ยวของธรรมารมณฺ์ ธรรมารมณฺ์เป็นเครื่องเกาะเกี่ยวของใจ (พระสุตตันตปิฎก 10/183)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (4) พบคำว่า “เครื่องเกาะเกี่ยว” เป็นถ้อยคำอุปลักขณ์ เนื่องจากความหมายในบริบทหมายถึงการอาศัยกันเกิดขึ้นและเป็นที่เชื่อมต่อกันระหว่าง ใจกับธรรมารมณฺ์ ส่วนความหมายพื้นฐานแปลว่าสิ่งที่ใช้สำหรับจับหรือยึดไว้เพื่อทรงอยู่ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 124, 326) จากการปรากฏของความหมายในบริบท และความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงการอาศัยกันเกิดขึ้นและเป็นที่เชื่อมต่อกันมีลักษณะเหมือน สิ่งของที่ใช้จับหรือยึดกันไว้เพื่อทรงอยู่ ฉะนั้นคำว่าเครื่องเกาะเกี่ยวจึงเป็นอุปลักขณ์ถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเหมือนเครื่องมือ

- (5) บุคคลควรกำจัดความตระหนี่อันเป็นสนิมในใจ ให้ท่านเกิดเพราะ บุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า (พระสุตตันตปิฎก 7/22)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (5) พบคำว่า “สนิม” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะเนื่องจาก คำว่า “สนิม” ความหมายในบริบทหมายถึงความตระหนี่ที่เป็นมลทิน ส่วนความหมายพื้นฐาน แปลว่าส่วนของผิวโลหะที่แปรสภาพไปจากเดิมเนื่องด้วยปฏิกิริยาเคมีเป็นสาเหตุให้เกิด การผุกร่อน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 29) จากการปรากฏของความหมายในบริบท และ ความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงความตระหนี่ที่เป็นมลทินมีลักษณะเช่นเดียวกับโลหะที่ แปรสภาพไปจากเดิมเป็นสาเหตุให้เกิดการผุกร่อนหรือขึ้นสนิม ฉะนั้นคำว่า “สนิม” จึงเป็น อุปลักษณะถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเหมือนวัตถุที่ขึ้นสนิมได้

- (6) ขอพระผู้มีพระภาค ทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อ ที่ข้าพระองค์ ฟังแล้ว ฟังเป็นผู้ ๆ เดียวหลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจมั่นคงอยู่เถิด

(พระวินัยปิฎก 10/34)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (6) พบคำว่า “มั่นคง” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะเนื่องจาก คำว่า “มั่นคง” ความหมายในบริบทหมายถึงมีความเพียรในการปฏิบัติไม่หวั่นไหว ส่วนความหมาย พื้นฐานแปลว่าแน่นหนาและทนทาน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น.73) จากการปรากฏของ ความหมายในบริบท และความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นว่า มีความเพียรในการปฏิบัติ ไม่หวั่นไหวมีลักษณะเช่นเดียวกับวัตถุที่แน่นหนาและทนทาน ฉะนั้นคำว่า “มั่นคง” จึงเป็น อุปลักษณะถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเหมือนวัตถุที่แน่นหนา

- (7) ใจมีความแตกสลายเป็นธรรมดา ธรรมารมณ์มีความแตกสลาย เป็นธรรมตามโนวินญาณมีความแตกสลายเป็นธรรมดา

(พระสุตตันตปิฎก 10/53)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (7) พบคำว่า “แตกสลาย” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะ เนื่องจากคำว่า “แตกสลาย” ความหมายในบริบทหมายถึงสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นแล้วดับไป เป็นธรรมดา (สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้น) ส่วนความหมายพื้นฐาน แปลว่า แยกออกจากส่วนรวม และสูญสิ้นไป (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น.167) จากการปรากฏ ของความหมายในบริบทและความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นแล้วดับไป เป็นธรรมตามมีลักษณะเช่นเดียวกับสิ่งของที่แยกออกจากส่วนรวมและสูญสิ้นไป ฉะนั้นคำว่า “แตกสลาย” จึงเป็นอุปลักษณะถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเหมือน วัตถุที่แตกสลายได้

- (8) ภิกษุควรทำให้ต่ำ คุ่มครองทวาร สรรวมดีแล้วเที่ยวไปบิณฑบาต ตามลำดับ ครอบ คือตามลำดับสกุล ภิกษุพึงยินดีด้วยของ ๆ ตน แม้จะเป็นของเศร้าหมอง ไม่พึงปรารถนารสอาหารอย่างอื่นมาก
(พระสุตตันตปิฎก 18/302)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (8) พบคำว่า “ต่ำ” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะเนื่องจาก คำว่า “ต่ำ” ความหมายในบริบทหมายถึงมีความระมัดระวังในการเดินบิณฑบาต ส่วนความหมาย พื้นฐานแปลว่าตรงข้ามกับสูง มีระดับด้อยหรือน้อยกว่าปรกติ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 117) จากการปรากฏของความหมายในบริบท และความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงความระมัดระวัง ในการเดินบิณฑบาตก็คือการสรรรวมมารยาท เช่น สรรวมตาใช้กล่าวถึงระดับต่ำ หรือตรงข้าม กับสูง มีระดับด้อยหรือน้อยกว่าปรกติ ฉะนั้นคำว่า “ต่ำ” จึงเป็นอุปลักษณะถูกนำมาเปรียบกับ คำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเหมือนวัตถุที่สามารถทำให้ต่ำลงได้

- (9) ถ้าภิกษุรูปใดติเตียนภิกษุณีเหล่านั้นต่อหน้า ท่านพระโมลลิตตคณฺหา ท่านก็โกรธ ขัดใจภิกษุรูปนั้น ถึงกระทำให้เป็นอธิกรณ์ (เรื่องที่ เกิดขึ้น) ก็มี
(พระสุตตันตปิฎก 4/171)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (9) พบคำว่า “ขัด” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะเนื่องจาก คำว่า “ขัด” ความหมายในบริบทหมายถึงโกรธเพราะเหตุจากการติเตียน ส่วนความหมาย พื้นฐานแปลว่าให้ติดขวางไว้ไม่ให้หลุดออก เช่น ขัดกระดุม ขัดกลอน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 51) จากการปรากฏของความหมายในบริบท และความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็น ถึงการทำให้ติดขวางไว้ไม่ให้หลุดออก หรือทำให้ไม่สะดวกอันเป็นเหตุทำให้เกิดความโกรธได้ ฉะนั้นคำว่าขัด จึงเป็นอุปลักษณะถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเหมือน การขัดวัตถุ

- (10) ภิกษุหากลิ่นซึ่งเป็นที่ชูใจเข้าไปด้วยตั้งใจว่า เขาสูดกลิ่นนี้แล้วจะ ชุบผอมตาย
(พระวินัยปิฎก 1/302)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (10) พบคำว่า “ชู” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะเนื่องจาก คำว่า “ชู” ความหมายในบริบทหมายถึงทำให้หลงใหล ส่วนความหมายพื้นฐานแปลว่ายกขึ้นสูง

(ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 83) จากการปรากฏของความหมายในบริบท และความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงการทำให้หลงใหลมีลักษณะเหมือนการยกขึ้นสูง เช่น การยกย่องทำให้มีหน้ามีตาขึ้น ฉะนั้นคำว่า “ชู” จึงเป็นอุปลักษณะถุณนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเหมือนวัตถุที่สามารถยกขึ้นสูงได้ จากตัวอย่างข้างต้นสามารถแสดงการถ่ายโยงวงมโนทัศน์ของวัตถุไปยังวงมโนทัศน์ของใจได้ดังนี้

วงมโนทัศน์ต้นทาง		วงมโนทัศน์ปลายทาง
วัตถุ		ใจ
ตะปู เชือก ผ้าเช็ดครุฑ เครื่องเกาะเกี่ยว	→	ใจ
ลักษณะของวัตถุ	→	ลักษณะนิสัย/อารมณ์ความรู้สึก
การทำวัตถุให้ต่ำ	→	อุปนิสัยสำรวม
ความมั่นคงของวัตถุ	→	อารมณ์ที่แน่วแน่
การชูวัตถุ	→	ความรู้สึกหลงใหล
การขัดวัตถุ	→	ความรู้สึกโกรธ
วัตถุขึ้นสนิม	→	อุปนิสัยตระหนี่
การแตกสลายของวัตถุ	→	อารมณ์สุขทุกข์ที่เกิดขึ้นและดับไป

จากการถ่ายโยงอุปลักษณมโนทัศน์ [ใจคือวัตถุ] แสดงให้เห็นถึงการนำวงมโนทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับวัตถุมาใช้เป็นวงมโนทัศน์ต้นทางเพื่อกล่าวถึงใจที่เป็นวงมโนทัศน์ปลายทางสามารถสะท้อนให้เห็นได้ว่า ใจก็มีลักษณะเหมือนวัตถุที่สามารถสัมผัสจับต้องได้ และใช้ทำสิ่งต่าง ๆ ได้ เช่น ตะปู เชือก ผ้าเช็ดครุฑ เครื่องเกาะเกี่ยว และยังแสดงให้เห็นองค์ประกอบภายในของทั้งสองวงมโนทัศน์ เช่น การทำวัตถุให้ต่ำกับอุปนิสัยสำรวม ความมั่นคงของวัตถุกับอารมณ์ที่แน่วแน่น การชูวัตถุกับความรู้สึกหลงใหล

5.2 [ใจคือพื้นที่]

คำว่าใจที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีการนำคำที่อยู่ในวงความหมายของพื้นที่มาใช้ในบริบทของใจทำให้เห็นความสำคัญขององค์ประกอบระหว่างใจกับพื้นที่ซึ่งพบถ้อยคำอุปลักษณพื้นที่จำนวน 8 ถ้อยคำ ได้แก่ ทาง ขอบเขต โส่ง ที่ตั้ง ที่ แผ่นดิน ว่างเปล่า ที่อาศัย ทั้งนี้สามารถแสดงตัวอย่างที่โยงอุปลักษณมโนทัศน์ [ใจคือพื้นที่] ได้ดังต่อไปนี้

- (11) ถ้าแม้ธรรมารมณอันจะพึงรู้แจ้งด้วยใจซึ่งเป็นของเล็กน้อยผ่านทาง ใจของภิกษุหรือภิกษุณีนั้นไปย่อมครอบงำจิตของภิกษุหรือภิกษุณี นั้นได้แท้

(พระสุตตันตปิฎก 10/182)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (11) พบคำว่า “ทาง” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะเนื่องจาก คำว่า “ทาง” ความหมายในบริบทหมายถึงธรรมารมณที่เข้ามากระทบ (มนโสมผัส) ส่วน ความหมายพื้นฐานแปลว่าแนวหรือพื้นที่สำหรับใช้สัญจร (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 66) จากการปรากฏของความหมายในบริบท และความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงธรรมารมณ ที่เข้ามากระทบมีลักษณะเช่นเดียวกับพื้นที่สำหรับสัญจรไปมา ฉะนั้นคำว่า “ทาง” จึงเป็น อุปลักษณะ ถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเป็นพื้นที่สำหรับสัญจรไปมา

- (12) ใจว่างเปล่าจากตนหรือจากของ ๆ ตน ธรรมารมณว่างเปล่าจาก ตนหรือจากของ ๆ ตน ดูกรอานนท์เพราะว่างเปล่าจากตนหรือจาก ของ ๆ ตน ฉะนั้นจึงเรียกว่าโลกว่างเปล่า

(พระสุตตันตปิฎก 10/54)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (12) พบคำว่า “ว่างเปล่า” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะ เนื่องจากคำว่า “ว่างเปล่า” ความหมายในบริบทหมายถึงสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นแล้วดับไป (สภาวะธรรม คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือทุกขมสุขเวทนา) ส่วนความหมายพื้นฐานแปลว่า ไม่มีอะไรเลย เช่น โต๊ะตัวนี้ว่างเปล่าไม่มีของวางอยู่เลย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 51) จากการปรากฏของความหมายในบริบท และความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงสภาวะธรรมที่ เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปมีลักษณะเช่นเดียวกับการไม่มีอะไรเลย ฉะนั้นคำว่า “ว่างเปล่า” จึงเป็น อุปลักษณะถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเป็นพื้นที่ว่างเปล่า

- (13) สัตว์ทั้งหลาย ก็ยังไม่เป็นผู้ออกไป พრაกไป หลุดพ้นไป มีใจอันหา ขอบเขตมิได้ อยู่ในโลกรวมทั้ง เทวโลก มารโลก พรหมโลก ใน หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เพียงนั้น

(พระสุตตันตปิฎก 9/29)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (13) พบคำว่า “ขอบเขต” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะ เนื่องจากคำว่า “ขอบเขต” ความหมายในบริบทหมายถึงการยังไม่หลุดพ้นไปจากภพต่าง ๆ

ส่วนความหมายพื้นฐานแปลว่า อาณาเขต (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 47) จากการปรากฏของความหมายในบริบทและความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงการยังไม่หลุดพ้นไปจากภาพต่าง ๆ ก็เหมือนกับว่าจะต้องอยู่ในอาณาเขตของพื้นที่นั้น ๆ ต่อไป ฉะนั้นคำว่า “ขอบเขต” จึงเป็นอุปลักษณะถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเป็นพื้นที่ที่หาขอบเขตไม่ได้

- (14) ดูกรท่านผู้มีอายุ อินทรีย์ 5 ประการนี้ คือ จักขุนทรีย์ โสดินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มีวิสัยต่างกัน มีโคจรต่างกัน ไม่รับรู้วิสัยอันเป็นโคจรของกันและกัน เมื่ออินทรีย์ 5 เหล่านี้ มีวิสัยต่างกัน มีโคจรต่างกัน ไม่รับรู้วิสัยอันเป็นโคจรของกันและกัน มีใจเป็นที่อาศัย ใจย่อมรับรู้วิสัยอันเป็นโคจรแห่งอินทรีย์เหล่านั้น
(พระสุตตันตปิฎก 4/383)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (14) พบคำว่า “ที่อาศัย” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะ เนื่องจากคำว่า “ที่อาศัย” ความหมายในบริบทหมายถึงการรับรู้ถึงอินทรีย์ทั้ง 5 (ตา หู จมูก ลิ้น และกาย กระทับกับรูป เสียง กลิ่น รส และการสัมผัสทางกาย) ส่วนความหมายพื้นฐานแปลว่า ที่พักพิง พักผ่อน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 157) จากการปรากฏของความหมายในบริบทและความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงที่พักพิงทางกายมีลักษณะเช่นเดียวกับที่พักพิงทางใจ กล่าวคือคอยรับรู้ถึงอินทรีย์ทั้ง 5 ที่ผ่านเข้ามา ฉะนั้นคำว่า “ที่อาศัย” จึงเป็นอุปลักษณะที่ถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเป็นพื้นที่สำหรับพักพิง

- (15) ภิกษุผู้มีอาสวะสิ้นแล้วมีใจเสมอด้วยแผ่นดิน ผู้คงที่ เปรียบดังเสาศีลอน มีวัตรดีปราศจากกิเลสเพียงดังเปลือกตม ผ่องใสเหมือนห้วงน้ำที่ปราศจากเปลือกตมมีน้ำใส ย่อมไม่พิโรธ
(พระสุตตันตปิฎก 17/20)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (15) พบคำว่า “แผ่นดิน” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะ เนื่องจากคำว่า “แผ่นดิน” ความหมายในบริบทหมายถึงความสิ้นอาสวกิเลส (กิเลสที่หมักตองอยู่ในจิต) ส่วนความหมายพื้นฐานแปลว่าพื้นดินของโลก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 70) จากการปรากฏของความหมายในบริบทและความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงความสิ้นอาสวกิเลสมีลักษณะเหมือนพื้นดินของโลกที่คงที่ไม่แปรสภาพเป็นอย่างอื่น ฉะนั้นคำว่า

“แผ่นดิน” จึงเป็นอุปลักษณ์ถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเช่นเดียวกับพื้นดินของโลก

- (16) ดุกรผู้มีอายุ เมื่อไรภิกษุย่อมรู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุปายเครื่องสลัดออกแห่งผัสสายตนะ 6 ตามความเป็นจริง ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล จึงจะชื่อว่าถึงความโล่งใจ ดุกรท่านผู้มีอายุ ก็มรรคามีอยู่หรือ ปฏิปทามีอยู่ หรือเพื่อกระทำความโล่งใจนั้นให้แจ้ง

(พระสุตตันตปิฎก 10/268)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (16) พบคำว่า “โล่ง” เป็นถ้อยคำอุปลักษณ์เนื่องจากคำว่า “โล่ง” ความหมายในบริบทหมายถึงมีความรู้แจ้งในการเกิด ตับ คุณ โทษ และการสลัดออกจากผัสสายตนะ 6 (บ่อเกิดของอายตนะทั้ง 6) ส่วนความหมายพื้นฐานแปลว่ามีลักษณะว่าง เตียน ไม่มีอะไรกีดกันหรือปิดบัง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น.170) จากการปรากฏของความหมายในบริบทและความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นว่า มีความรู้แจ้งในการเกิด ตับ คุณ โทษ และการสลัดออกจากผัสสายตนะ 6 มีลักษณะเหมือนพื้นที่ว่าง เตียน ไม่มีอะไรกีดกันหรือปิดบัง ฉะนั้นคำว่า “โล่ง” จึงเป็นอุปลักษณ์ถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเป็นพื้นที่โล่ง จากตัวอย่างข้างต้นสามารถแสดงการถ่ายโยงวงมโนทัศน์ของพื้นที่ไปยังวงมโนทัศน์ของใจได้ดังนี้

วงมโนทัศน์ต้นทาง
พื้นที่

แผ่นดิน

พื้นที่ไม่มีขอบเขต

พื้นที่โล่ง

พื้นที่ว่างเปล่า

พื้นที่สัญจรไปมา

พื้นที่พักอาศัย

วงมโนทัศน์ปลายทาง
ใจ

อารมณ์ความรู้สึกที่ไม่หวนไหว

อารมณ์ ความรู้สึกนึกคิดไม่มีที่สิ้นสุด

ความรู้สึก เบา สบาย

อารมณ์สุข ทุกข์เกิดขึ้นแล้วดับไป

อารมณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านมากกระทบ

อารมณ์ที่เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย

จากการถ่ายโยงอุปลักษณ์มโนทัศน์ [ใจคือพื้นที่] แสดงให้เห็นถึงการนำวงมโนทัศน์ที่เกี่ยวกับพื้นที่มาใช้เป็นวงมโนทัศน์ต้นทางเพื่อกล่าวถึงใจที่เป็นวงมโนทัศน์ปลายทางสามารถสะท้อนให้เห็นว่า ใจเหมือนพื้นดิน มีลักษณะหาขอบเขตไม่ได้ มีลักษณะโล่ง ว่างเปล่าเป็นพื้นที่สำหรับสัญจรไปมาได้ และใช้สำหรับพักอาศัยได้ นอกจากนี้ยังแสดงการเชื่อมโยง

ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของพื้นที่กับใจ เช่น แผ่นดินกับอารมณ์ความรู้สึกที่ไม่หวั่นไหว พื้นที่ไม่มีขอบเขตกับอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิดไม่มีที่สิ้นสุด พื้นที่โล่งกับความรู้สึกเบา สบาย พื้นที่ว่างเปล่ากับอารมณ์สุข ทุกข์เกิดขึ้นแล้วดับไป

5.3 [ใจคือมนุษย์]

คำว่าใจที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีการนำคำที่อยู่ในวงความหมายของมนุษย์มาใช้ในบริบทของใจซึ่งทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างใจกับมนุษย์ โดยพบถ้อยคำอุปลักษณณ์มนุษย์จำนวน 5 ถ้อยคำ ได้แก่ ที่รัก หญิงสะใภ้ นายสารถิ กุมารหรือกุมาริกา หัวหน้า ทั้งนี้ สามารถแสดงตัวอย่างที่สะท้อนอุปลักษณณ์มนุษย์ [ใจคือมนุษย์] ได้ดังต่อไปนี้

- (17) เมื่อเธอพิจารณาอยู่ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ที่ใดแลเป็นที่รักเป็นที่ชื่นใจในโลก ตัณหาเมื่อเกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้นในที่นั้นเมื่อตั้งอยู่ย่อมตั้งอยู่ในที่นั้น ก็อะไรเล่าเป็นที่รักเป็นที่ชื่นใจในโลก ใจเป็นที่รักเป็นที่ชื่นใจในโลก ตัณหาที่นั้นเมื่อเกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้นที่ใจนั้น เมื่อตั้งอยู่ย่อมตั้งอยู่ที่ใจนั้น

(พระสุตตันตปิฎก 8/106)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (17) พบคำว่า “ที่รัก” เป็นถ้อยคำอุปลักษณณ์เนื่องจากคำว่า “ที่รัก” ความหมายในบริบทหมายถึงการเกิดขึ้นของตัณหา ส่วนความหมายพื้นฐานแปลว่าคนรัก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 93) จากการปรากฏของความหมายในบริบทและความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงการเกิดขึ้นของตัณหามีลักษณะเช่นเดียวกับการเกิดขึ้นของคนรักหรือคนที่เป็นคู่รักกัน ฉะนั้นคำว่า “ที่รัก” จึงเป็นอุปลักษณณ์ถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเหมือนมนุษย์ที่เป็นคนรัก

- (18) ดูกรภิกษุทั้งหลาย หญิงสะใภ้ที่ถูกนำมาคืนหนึ่งหรือวันหนึ่งเท่านั้น นางตั้งหิริ (ความละอาย) และโอตตปปะ (ความเกรงกลัว) ได้อย่างแรงกล้าในแม่ผัว พ่อผัว และผัว โดยที่สุดในคนรับใช้และคนทำงาน สมัยต่อมานางอาศัยอยู่คั่นเคยจึงกล่าวกะแม่ผัวบ้าง พ่อผัวบ้าง และผัวบ้าง อย่างนี้ว่าจงหลีกไป ก็พวกท่านรู้อะไร ดังนี้ฉันใด เพราะเหตุนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักมีใจเสมือนหญิงสะใภ้ซึ่งมาใหม่อยู่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แล

(พระสุตตันตปิฎก 13/78)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (18) พบคำว่า “หญิงสะใภ้” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะ เนื่องจากคำว่า “หญิงสะใภ้” ความหมายในบริบทหมายถึงการเข้ามาอยู่ใหม่จะมีความละเอียดและความเกรงกลัวอย่างมาก ต่อมาเมื่อมีความคุ้นเคยแล้วจะมีพฤติกรรมก้าวร้าวหรือเปลี่ยนไป ส่วนความหมายพื้นฐานแปลว่าหญิงที่มาแต่งงานกับญาติผู้ชาย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 113) จากการปรากฏของความหมายในบริบทและความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงหญิงที่มาแต่งงานกับญาติผู้ชายเมื่อเข้ามาอยู่ใหม่จะมีความละเอียดและความเกรงกลัวอย่างมาก ต่อมาเมื่ออยู่จนคุ้นเคยแล้ว จะมีพฤติกรรมก้าวร้าวหรือเปลี่ยนไป เช่น กล้ากับพ่อผัว และแม่ผัวว่า จงหลีกไป ฉะนั้นคำว่า “หญิงสะใภ้” จึงเป็นอุปลักษณะถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเหมือนหญิงสะใภ้ที่เข้ามาอยู่ใหม่

- (19) มหาบพิตรจงทรงสำคัญพระวรกายของพระองค์ว่าเป็นดังรถ อันมีใจเป็น นายสารถี กระจรี่กระจ่าเพราะปราศจากถิ่นมิทระคือ ความง่วงอันมีอวิหิงสาเป็นเพลลาที่เรียบร้อยดี มีการบริจาคนเป็นหลังคา มีการสำรวมเท้าเป็นกง มีการสำรวมมือเป็นกระพอง มีการสำรวมทอ้ง เป็นน้ำมันหยอด มีการสำรวมวาจาเป็นความเงียบสนิท มีการกล่าวคำสัตย์เป็นองศ์รถอันบริบูรณ์

(พระสุตตันตปิฎก 20/216)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (19) พบคำว่า “นายสารถี” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะ เนื่องจากคำว่า “นายสารถี” ความหมายในบริบทหมายถึงการตื่นตัว กระจรี่กระจ่า ไม่ง่วง ส่วนความหมายพื้นฐานแปลว่าคนขับรถ หรือคนบังคับม้า (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 184) จากการปรากฏของความหมายในบริบทและความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงคนขับรถหรือคนบังคับม้าจะต้องตื่นตัวกระจรี่กระจ่าอยู่ตลอดเวลา ฉะนั้นคำว่า “นายสารถี” จึงเป็นอุปลักษณะถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเหมือนนายสารถี

- (20) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กุมารหรือกุมาริกาของคนจัณฑาลถือตะกล้า หนึ่งผ้าเก่า ๆ เข้าไปยังบ้านหรือนิคม ย่อมตั้งจิตนอบน้อมเข้าไปแม้ ฉันทใด ข้าพระองค์ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน และมีใจเสมอด้วยกุมารหรือ กุมาริกาของคนจัณฑาล อันไพบูลย์กว้างใหญ่ ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

(พระสุตตันตปิฎก 15/302)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (20) พบคำว่า “กุมารหรือกุมาริกา” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะเนื่องจากคำว่า “กุมารหรือกุมาริกา” ความหมายในบริบทหมายถึงความไพบุลย์กว้างใหญ่ ไม่มีเวร ไม่มีการเบียดเบียนต่อใคร ๆ ส่วนความหมายพื้นฐานแปลว่าเด็กชายหรือเด็กหญิง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 295) จากการปรากฏของความหมายในบริบทและความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นว่า เด็กชายหรือเด็กหญิงนั้นมีความไพบุลย์ กว้างใหญ่ ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีการเบียดเบียนต่อใคร ๆ ฉะนั้นคำว่า “กุมารหรือกุมาริกา” จึงเป็นอุปลักษณะ ถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเหมือนเด็กชายหรือเด็กหญิง

- (21) ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐที่สุด สำเร็จแล้วแต่ใจ ถ้าบุคคลมีใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว กล่าวอยู่ก็ตาม ทำอยู่ก็ตาม ทุกข์ย่อมไปตามบุคคลนั้น เพราะทุจริต 3 อย่างนั้นเหมือนล้อหมุนไปตามรอยเท้าโคผู้ลากเกวียนไปอยู่ ฉะนั้น ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้ามีใจประเสริฐที่สุด สำเร็จแล้วแต่ใจ ถ้าบุคคลมีใจผ่องใส กล่าวอยู่ก็ตาม ทำอยู่ก็ตาม สุขย่อมไปตามบุคคลนั้นเพราะสุจริต 3 อย่างเหมือนงามีปรกติไปตามฉะนั้น

(พระสุตตันตปิฎก 17/11)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (21) พบคำว่า “หัวหน้า” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะเนื่องจากคำว่า “หัวหน้า” ความหมายในบริบทหมายถึงความเป็นใหญ่ในธรรมทั้งหลาย ส่วนความหมายพื้นฐานแปลว่าผู้เป็นใหญ่ในหมู่หนึ่ง ๆ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 143) จากการปรากฏของความหมายในบริบทและความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงความเป็นใหญ่ในธรรมทั้งหลายก็มีลักษณะเช่นเดียวกับผู้ที่เป็นใหญ่ในหมู่หนึ่ง ๆ ในบริบทนี้มีลักษณะการเปรียบเทียบความเป็นใหญ่ระหว่างสิ่งที่เป็นนามธรรมกับสิ่งที่เป็นรูปธรรม ฉะนั้นคำว่า “หัวหน้า” จึงเป็นอุปลักษณะ ถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเหมือนมนุษย์ผู้เป็นใหญ่ในหมู่หนึ่ง ๆ ดังนั้นจากตัวอย่างข้างต้นสามารถแสดงการถ่ายโยงวงมโนทัศน์ของมนุษย์ไปยังวงมโนทัศน์ของใจได้ดังนี้

วงมโนทัศน์ต้นทาง		วงมโนทัศน์ปลายทาง
มนุษย์		ใจ
ที่รัก หญิงสะใภ้	—————>	ใจ
เด็กชายหรือเด็กหญิง		
นายสารถี หัวหน้า		
ลักษณะของมนุษย์	—————>	ลักษณะนิสัย/ความรู้สึก/ความคิด
[ที่รัก]	—————>	[ความรู้สึกใครในटनाหา]
[หัวหน้า]	—————>	[ความคิดที่เป็นใหญ่]
[หญิงสะใภ้]	—————>	[ความรู้สึกที่แปรเปลี่ยน]
[เด็ก]	—————>	[อุปนิสัยซื่อตรงไม่มีเล่ห์เหลี่ยม]
[นายสารถี]	—————>	[ความรู้สึกกระปรี้กระเปร่า]

จากการถ่ายโยงอุปลักษณมโนทัศน์ **[ใจคือมนุษย์]** แสดงให้เห็นถึงการนำวงมโนทัศน์ที่เกี่ยวกับมนุษย์มาใช้เป็นวงมโนทัศน์ต้นทางเพื่อกล่าวถึงใจที่เป็นวงมโนทัศน์ปลายทางสามารถสะท้อนให้เห็นว่า ใจก็มีลักษณะการแสดงออกเหมือนมนุษย์ ได้แก่ ที่รัก หญิงสะใภ้ เด็ก นายสารถี หัวหน้า และยังแสดงการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของมนุษย์กับใจ เช่น ที่รักกับความรู้สึกใครในटनाหา หัวหน้ากับความคิดที่เป็นใหญ่ หญิงสะใภ้กับความรู้สึกที่แปรเปลี่ยน

5.4 [ใจคือธรรมชาติ]

คำว่าใจที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีการนำคำที่อยู่ในวงความหมายของธรรมชาติมาใช้ในบริบทของใจทำให้เห็นความสำคัญขององค์ประกอบระหว่างใจกับธรรมชาติ ซึ่งพบถ้อยคำอุปลักษณธรรมชาติจำนวน 5 ถ้อยคำ ได้แก่ น้ำ สมุทร ชุ่ม ลม อากาศ ทั้งนี้ สามารถแสดงตัวอย่างที่สะท้อนอุปลักษณมโนทัศน์ **[ใจคือธรรมชาติ]** ได้ดังต่อไปนี้

- (22) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชนทั้งหลายย่อมล้างของสะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้าง คูถบ้าง มูลบ้าง น้ำลายบ้าง น้ำหนองบ้าง โลหิตบ้าง ลงในน้ำน้ำก็ไม่อืดอืดระอาหรือเกลียดชังด้วยสิ่งนั้น แม้นฉันได้เข้าพระองค์ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล มีใจเสมอด้วยน้ำอันไพบูลย์ กว้างใหญ่ ไม่มีประมาณไม่มีเวร ไม่มีควมเบียดเบียนอยู่

(พระสุตตันตปิฎก 15/301)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (22) พบคำว่า “น้ำ” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะเนื่องจาก คำว่า “น้ำ” ความหมายในบริบทหมายถึงความไพบุลย์ กว้างใหญ่ ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ส่วนความหมายพื้นฐานแปลว่าสารประกอบซึ่งมีองค์ประกอบเป็นธาตุ ไฮโดรเจนและออกซิเจนมีลักษณะเป็นของเหลว สี ไม่มีสี กลิ่น รส มีประโยชน์มาก เช่นใช้ดื่ม ชำระล้างสิ่งสกปรก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 64) จากการปรากฏของความหมายในบริบท และความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงน้ำที่มีประโยชน์มาก เช่นใช้ดื่ม ชำระล้างสิ่งสกปรก มีความไพบุลย์ กว้างใหญ่ ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ฉะนั้นคำว่า “น้ำ” จึงเป็นอุปลักษณะถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเช่นเดียวกับน้ำ

- (23) ใจเป็นสมุทรของบุรุษ กำลังของใจนั้นเกิดจากธรรมารมณ (อารมณ์ที่ เกิดทางใจ) บุคคลใดยอมอดกลั้นกำลังอันเกิดจากธรรมารมณนั้นได้ บุคคลนี้เรียกว่าเป็นพราหมณ์ข้ามสมุทรคือใจได้ ซึ่งมีทั้งคลื่น มีทั้ง น้ำวน มีทั้งสัตว์ร้าย มีทั้งผีเสื้อน้ำ แล้วขึ้นถึงฝั่งตั้งอยู่บนบก
(พระสุตตันตปิฎก 10/178)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (23) พบคำว่า “สมุทร” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะ เนื่องจากคำว่า “สมุทร” ความหมายในบริบทหมายถึงธรรมารมณที่เป็นอุปสรรคคอยขัดขวาง ความหมายพื้นฐานแปลว่าทะเลลึก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 53) จากการปรากฏของ ความหมายในบริบทและความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงธรรมารมณที่เป็นอุปสรรคคอย ขัดขวางนั้นมีลักษณะเหมือนทะเลลึกที่เต็มไปด้วยคลื่นมีทั้งน้ำวน มีทั้งสัตว์ร้าย มีทั้งผีเสื้อน้ำ ฉะนั้นคำว่า “สมุทร” จึงเป็นอุปลักษณะถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะ เหมือนสมุทร

- (24) ภิกษุยอมเป็นผู้มีใจชุ่มด้วยกามอย่างไร ภิกษุในศาสนานี้ เห็นรูปด้วย จักษุแล้ว ย่อมโน้มใจไปในรูปอันน่ารัก
(พระสุตตันตปิฎก 10/202)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (24) พบคำว่า “ชุ่ม” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะเนื่องจาก คำว่า “ชุ่ม” ความหมายในบริบทหมายถึงการติดอยู่ในกาม ความหมายพื้นฐานแปลว่ามีน้ำหรือ ของเหลวซึมซาบเอิบอาบ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 81) จากการปรากฏของความหมาย ในบริบท และความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงการติดอยู่ในกามเหมือนมีน้ำที่ซึมซาบเอิบอาบ ดังที่ปรากฏในอุปมาว่า “ไม้สดชุ่มด้วยยางทั้งแฉอยู่ใต้น้ำ เมื่อน้ำไม่มาสีกันย่อมไม่เกิดไฟ

เหมือนบุคคลที่ยังไม่หลีกออกจากกาม ยังมีความพอใจความเสนาหาในกาม ความหมกมุ่นในกาม” (พระสุตตันตปิฎก 13/504) ฉะนั้นคำว่า “ชุ่ม” จึงเป็นอุปลักษณะถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะชุ่มเหมือนน้ำ

- (25) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ลมย่อมพัดซึ่งของสะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้าง
คูบบ้าง มูตรบ้าง น้ำลายบ้าง น้ำหนองบ้าง โลหิตบ้าง ลมย่อมไม่
อึดอัดระอาหรือเกลียดชังด้วยสิ่งนั้น แม้นฉันใดข้าพระองค์ก็เหมือนกัน
ฉันนั้นแล มีใจเสมอด้วยลมอันไพบุลย์ กว้างใหญ่ ไม่มีประมาณ
ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

(พระสุตตันตปิฎก 15/301)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (25) พบคำว่า “ลม” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะเนื่องจาก
คำว่า “ลม” ความหมายในบริบทหมายถึงความไพบุลย์ กว้างใหญ่ ไพศาล ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร
ไม่มีความเบียดเบียน ส่วนความหมายพื้นฐานแปลว่าอากาศที่เคลื่อนที่ (ราชบัณฑิตยสถาน,
2554, น. 13) จากการปรากฏของความหมายในบริบทและความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึง
อากาศที่เคลื่อนที่มีความไพบุลย์ กว้างใหญ่ ไพศาล ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน
แก่ใคร ๆ ฉะนั้นคำว่า “ลม” จึงเป็นอุปลักษณะถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามี
ลักษณะเหมือนลม

- (26) อริยสาวกนั้นแลย่อมมีใจเสมอด้วยอากาศ ไพบุลย์ เป็นมหรรค
(ถึงความยิ่งใหญ่) หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน
โดยประการทั้งปวงอยู่ สัตว์ บางพวกในโลกนี้ ทำพทุธานุสสติแม้
ให้เป็นอารมณ์ ย่อมเป็นผู้มีความบริสุทธิ์เป็นธรรมดาด้วยประการ
ฉะนี้ ฯ

(พระสุตตันตปิฎก 14/289)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (26) พบคำว่า “อากาศ” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะ
เนื่องจากคำว่า “อากาศ” ความหมายในบริบทหมายถึงความไพบุลย์ ความยิ่งใหญ่ ไม่มี
ประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ส่วนความหมายพื้นฐานแปลว่าสภาพดินฟ้าอากาศ
โดยทั่ว ๆ ไป (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 128) จากการปรากฏของความหมายในบริบท
และความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นว่า สภาพดินฟ้าอากาศโดยทั่ว ๆ ไปมีความไพบุลย์
ความยิ่งใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนใด ๆ ฉะนั้นคำว่า “อากาศ”

จึงเป็นอุปลักษณะถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่า มีลักษณะเหมือนอากาศ จากตัวอย่างข้างต้นสามารถแสดงการถ่ายโยงวงมโนทัศน์ของธรรมชาติไปยังวงมโนทัศน์ของใจได้ดังนี้

วงมโนทัศน์ต้นทาง ธรรมชาติ	→	วงมโนทัศน์ปลายทาง ใจ
น้ำ สมุทรร ลม อากาศ	→	ใจ
ลักษณะของธรรมชาติ	→	ลักษณะของความรู้สึก/ความนึกคิด
[น้ำ ลม อากาศ]	→	[ความรู้สึกนึกคิดที่ไพบุลย์ กว้างใหญ่ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน]
[สมุทร]	→	[ความรู้สึกยากลำบาก]
ความชุ่มชื้นของน้ำ	→	ความรู้สึกใคร่ในกาม

จากการถ่ายโยงอุปลักษณมโนทัศน์ [ใจคือธรรมชาติ] แสดงให้เห็นถึงการนำวงมโนทัศน์ที่เกี่ยวกับธรรมชาติมาใช้เป็นวงมโนทัศน์ต้นทางเพื่อกล่าวถึงใจที่เป็นวงมโนทัศน์ปลายทางสามารถสะท้อนให้เห็นว่า ใจเหมือนธรรมชาติได้แก่อากาศ น้ำ ลม สมุทรร และยังแสดงการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของธรรมชาติกับใจ ได้แก่ น้ำ ลม อากาศกับความรู้สึกนึกคิดที่ไพบุลย์ กว้างใหญ่ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน สมุทรรกับความรู้สึกยากลำบาก ความชุ่มชื้นของน้ำกับความรู้สึกใคร่ในกาม

5.5 [ใจคือสัตว์]

คำว่าใจที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีการนำคำที่อยู่ในวงความหมายของสัตว์มาใช้ในบริบทของใจทำให้เห็นความสำคัญขององค์ประกอบระหว่างใจกับสัตว์ซึ่งพบถ้อยคำอุปลักษณะ จำนวน 3 ถ้อยคำ ได้แก่ มฤค โคเขาชาด ม้า ทั้งนี้ สามารถแสดงตัวอย่างที่สะท้อนอุปลักษณมโนทัศน์ [ใจคือสัตว์] ได้ดังต่อไปนี้

- (27) ลำพังผู้เดียวก็ไม่กลัว ไม่หวั่น ไม่หวาด ไม่สะดุ้ง ขวนขวายน้อย มีขนอันราบเรียบเป็นอยู่ด้วยปัจจัย 4 ที่ผู้อื่นให้ มีใจจุมฤคอยู่ ข้าพระพุทธเจ้าพิจารณาเห็นอำนาจประโยชน์นี้แลไปสู่อากัฏฐิ ไปสูโคณไมกัฏฐิ ไปสู่เรือนว่างกัฏฐิ จึงเปล่งอุทานเนื่อง ๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ (พระวินัยปิฎก 7/108)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (27) พบคำว่า “มฤค” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะเนื่องจาก คำว่า “มฤค” ความหมายในบริบทหมายถึงการอยู่ตามลำพัง มีความขวนขวายน้อย และไม่กลัวภัย ส่วนความหมายพื้นฐานแปลว่าสัตว์ป่ามีกวาง อีเก้ง เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 21) จากการปรากฏของความหมายในบริบท และความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงการอยู่ตามลำพัง มีความขวนขวายน้อย และไม่กลัวภัยใด ๆ มีลักษณะเช่นเดียวกับสัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่า เช่น กวาง อีเก้ง ฉะนั้นคำว่า “มฤค” จึงเป็นอุปลักษณะถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเหมือนสัตว์ป่า

- (28) โคะชาขาดสงบเสงี่ยมได้รับฝึกดีแล้ว ศึกษาดีแล้ว เดินไปตามถนน
หนทาง ตามตรอกเล็กชอกน้อย ก็ไม่เอาเท้าหรือขากระทบอะไร ๆ
แม้ฉันทิด ข้าพระองค์ก็ฉันทิดนั้นเหมือนกันแลมีใจเสมอด้วยโคเขาขาด
(พระสุตตันตปิฎก 15/302)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (28) พบคำว่า “โคเขาขาด” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะ เนื่องจากคำว่า “โคเขาขาด” ความหมายในบริบทหมายถึงความสงบเสงี่ยมในการเดิน ส่วนความหมายพื้นฐานแปลว่า วัว (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 142) จากการปรากฏของความหมายในบริบทและความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงวัวที่ได้รับการฝึกฝนดีแล้วย่อมมีความสงบเสงี่ยมในการเดิน ฉะนั้นคำว่า “โคเขาขาด” จึงเป็นอุปลักษณะถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเหมือนโคเขาขาด

- (29) นักปราชญ์เป็นปฏิภัก มีความเพียรเป็นสาย บังเหียน (เครื่องบังคับม้า)
มีใจที่ฝึกฝนดีแล้วเช่นดั่งม้าที่หัดไว้เป็นเครื่องนำทาง
(พระสุตตันตปิฎก 20/214)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (29) พบคำว่า “ม้า” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะเนื่องจาก คำว่า “ม้า” ความหมายในบริบทหมายถึงการฝึกฝนที่ดีเพื่อเป็นเครื่องนำทาง ส่วนความหมายพื้นฐานแปลว่าสัตว์สี่เท้าตัวช่วยนม มีกีบเดียว รูปร่างสูงใหญ่ ขายาว หางเป็นพู่ มีขนแผงคอคอยาววิ่งได้เร็วใช้เป็นพาหนะขับขี่และเทียม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 78) จากการปรากฏของความหมายในบริบท และความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงสัตว์ที่มีแผงคอยาววิ่งได้เร็ว ใช้เป็นพาหนะขับขี่และเทียมเมื่อได้รับการฝึกฝนดีแล้วใช้เป็นเครื่องนำทางได้ ฉะนั้นคำว่า “ม้า” จึงเป็นอุปลักษณะถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเช่นเดียวกับม้า จากตัวอย่างข้างต้นสามารถแสดงการถ่ายโยงวงมโนทัศน์ของสัตว์ไปยังวงมโนทัศน์ของใจได้ดังนี้

วงมโนทัศน์ต้นทาง		วงมโนทัศน์ปลายทาง
สัตว์		ใจ
มฤค โคเขาขาด ม้า	—————>	ใจ
ลักษณะของสัตว์	—————>	ลักษณะนิสัย/ความรู้สึก
[มฤค]	—————>	[ความรู้สึกไม่กลัวภัย]
[โคเขาขาด]	—————>	[อุปนิสัยสงบเสงี่ยม]
[ม้า]	—————>	[อุปนิสัยที่ฝึกฝนจนชำนาญ เพื่อเป็นเครื่องนำทาง]

จากการถ่ายโยงอุปลักษณมโนทัศน์ [ใจคือสัตว์] แสดงให้เห็นถึงการนำวงมโนทัศน์ที่เกี่ยวกับสัตว์มาใช้เป็นวงมโนทัศน์ต้นทางเพื่อกล่าวถึงใจที่เป็นวงมโนทัศน์ปลายทางสามารถสะท้อนให้เห็นว่า ใจมีพฤติกรรมเหมือนสัตว์ ได้แก่ มฤคที่อยู่เ็นป่า เหมือนโคเขาขาด และเหมือนม้า และนอกจากนี้ยังแสดงการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของสัตว์กับใจ ได้แก่ มฤคกับความรู้สึกไม่กลัวภัย โคเขาขาดกับอุปนิสัยสงบเสงี่ยม ม้ากับอุปนิสัยที่ฝึกฝนจนชำนาญเพื่อเป็นเครื่องนำทาง

5.6 [ใจคือไฟ]

คำว่าใจที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีการนำคำที่อยู่ในวงความหมายของไฟมาใช้ในบริบทของใจทำให้เห็นความสำคัญขององค์ประกอบระหว่างใจกับไฟซึ่งพบถ้อยคำอุปลักษณจำนวน 2 ถ้อยคำ ได้แก่ ไฟ ดับ ทั้งนี้สามารถแสดงตัวอย่างที่สะท้อนอุปลักษณมโนทัศน์ [ใจคือไฟ] ได้ดังต่อไปนี้

- (30) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ไฟย่อมเผาของสะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้าง
 คุฏบัต บมฺพฺร บ้าง น้ำลายบ้าง น้ำหนองบ้าง โลหิตบ้าง ไฟย่อมไม่
 อืดอืดระอาหรือเกลียดชังด้วยสิ่งนั้นแม้ฉันใด ข้าพระองค์ก็ฉันนั้น
 เหมือนกันแล มีใจเสมอด้วยไฟอันไพบูลย์กว้างใหญ่ ไม่มีประมาณ
 ไม่มีเวร ไม่มีควมเบียดเบียนอยู่

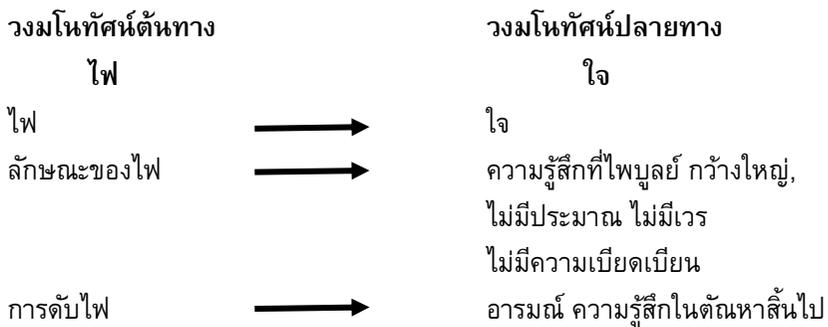
(พระสุตตันตปิฎก 15/301)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (30) พบคำว่า “ไฟ” เป็นถ้อยคำอุปลักษณเนื่องจากคำว่า “ไฟ” ความหมายในบริบทหมายถึงความไพบูลย์ กว้างใหญ่ ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีควมเบียดเบียน ส่วนความหมายพื้นฐานแปลว่าผลจากปฏิกิริยาเคมีซึ่งก่อให้เกิดความร้อน แสงสว่าง และเปลวที่กำลังลุกไหม้ทำให้ไหม้สิ่งต่าง ๆ ได้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 20)

จากการปรากฏของความหมายในบริบทและความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงผลจากปฏิกิริยาเคมีซึ่งก่อให้เกิดความร้อน แสงสว่าง และเปลวที่กำลังลุกไหม้ทำให้ไหม้สิ่งต่าง ๆ มีลักษณะไฟบุลุญ กว้างใหญ่ ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีควมเบียดเบียน ฉะนั้นคำว่า “ไฟ” จึงเป็นอุปลักษณณ์ถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเหมือนไฟ

- (31) ภิกษุแสดงธรรมเพื่อหน่ายเพื่อคลายกำหนดเพื่อดับใจ ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็น พระธรรมกถึก ถ้าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนดเพื่อดับใจ ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (พระสุตตันตปิฎก 10/100)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (31) พบคำว่า “ดับ” เป็นถ้อยคำอุปลักษณณ์เนื่องจากคำว่า “ดับ” ความหมายในบริบทหมายถึงการทำให้ดับเหวี่ยงไป (จากบริบทนี้ คำว่า ดับ หมายถึงนิโรธคือการดับทุกข์ กล่าวคือการทำลายสมุทัยและดับสมุทัยคือตัวดับเหวี่ยงไป จนไม่เกิดขึ้นได้อีกเหมือนไฟที่สิ้นเชื้อซึ่งเป็นไวพจน์ของนิพพาน) ส่วนความหมายพื้นฐานแปลว่า ทำให้สิ้นแสง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 19) จากการปรากฏของความหมายในบริบทและความหมายพื้นฐานแสดงให้เห็นถึงการทำให้ดับเหวี่ยงไปเหมือนกับการทำให้สิ้นแสง ฉะนั้นคำว่า “ดับ” จึงเป็นอุปลักษณณ์ถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อนให้เห็นว่ามีลักษณะเหมือนไฟที่ดับได้ จากตัวอย่างข้างต้นสามารถแสดงการถ่ายโยงวงมโนทัศน์ของไฟไปยังวงมโนทัศน์ของใจได้ดังนี้

จากการถ่ายโยงอุปลักษณณ์มโนทัศน์ [ใจคือไฟ] แสดงให้เห็นถึงการนำวงมโนทัศน์ที่เกี่ยวกับไฟมาใช้เป็นวงมโนทัศน์ต้นทางเพื่อกล่าวถึงใจที่เป็นวงมโนทัศน์สามารถสะท้อนให้เห็นว่าใจเหมือนไฟและมีลักษณะดับได้เช่นเดียวกับไฟ นอกจากนี้ยังแสดงการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของไฟกับใจ ได้แก่ ลักษณะของไฟกับความรู้สึกที่ไฟบุลุญ

กว้างใหญ่ ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีกรรมเยียดเบียน การดับไฟกับอารมณ์ ความรู้สึกในต้นหา
สิ้นไป

5.7 [ใจคืออาหาร]

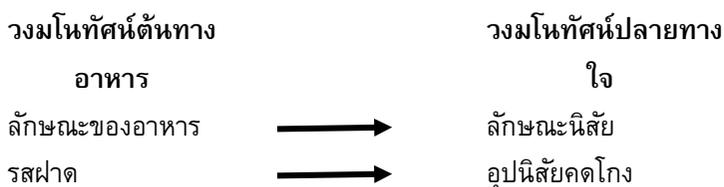
คำว่าใจที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีการนำคำที่อยู่ในวงความหมายของอาหารมาใช้
ในบริบทของใจทำให้เห็นความสำคัญขององค์ประกอบระหว่างใจกับอาหารซึ่งพบถ้อยคำ
อุปลักษณะจำนวน 1 ถ้อยคำ คือ คำว่า รสผาด ทั้งนี้สามารถแสดงตัวอย่างที่สะท้อนอุปลักษณ
มโนทัศน์ [ใจคืออาหาร] ได้ดังต่อไปนี้

- (32) เราทั้งหลายจักละความคดโกงแห่งกาย โทษแห่งกาย รสผาดแห่ง
กายจักละความคดโกงแห่งวาจา โทษแห่งวาจา รสผาดแห่งวาจา
จักละความคดโกงแห่งใจ โทษแห่งใจ รสผาดแห่งใจ ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แล

(พระสุตตันตปิฎก 12/108)

จากการพิจารณาคำในตัวอย่าง (32) พบคำว่า “รสผาด” เป็นถ้อยคำอุปลักษณะ
เนื่องจากคำว่า “รสผาด” ความหมายในบริบทหมายถึงความคดโกง และสิ่งที่เป็นโทษ ส่วน
ความหมายพื้นฐานแปลว่ารสชนิดหนึ่งอย่างรสหมากดิบทำให้ฝืดคอ กลืนไม่ลง น้ำลายแห้ง
(ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น. 10) จากการปรากฏของความหมายในบริบทและความหมาย
พื้นฐานแสดงให้เห็นว่า ความคดโกง และสิ่งที่เป็นโทษมีลักษณะเช่นเดียวกับรสหมากดิบทำให้
ฝืดคอ กลืนไม่ลง ฉะนั้นคำว่า “รสผาด” จึงเป็นอุปลักษณะถูกนำมาเปรียบกับคำว่าใจที่สะท้อน
ให้เห็นว่ามีลักษณะเหมือนรสผาด

จากตัวอย่างข้างต้นสามารถแสดงการถ่ายโยงวงมโนทัศน์ของอาหารไปยังวงมโน
ทัศน์ของใจได้ดังนี้

จากการถ่ายโยงอุปลักษณมโนทัศน์ [ใจคืออาหาร] แสดงให้เห็นถึงการนำวงมโนทัศน์
ที่เกี่ยวกับอาหารมาใช้เป็นวงมโนทัศน์ต้นทางเพื่อกล่าวถึงใจที่เป็นวงมโนทัศน์ปลายทาง

สามารถสะท้อนให้เห็นว่าใจมีรสผาดที่ทำให้ผีด้อ กลืนไม่ลง และยังแสดงการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของอาหารกับใจ ได้แก่ รสผาดกับอุปนิสัยคดโกง

จากการวิเคราะห์อุปลักษณะมโนทัศน์ของคำว่าใจที่ปรากฏในพุทธศาสนาสามารถสรุปจำนวนถ้อยคำอุปลักษณะนี้ได้ดังนี้

ตารางที่ 1

สรุปจำนวนถ้อยคำอุปลักษณะมโนทัศน์ของคำว่าใจที่ปรากฏในพุทธศาสนา

ประเภทอุปลักษณะ	จำนวนถ้อยคำอุปลักษณะ
1) ใจคือวัตถุ	23
2) ใจคือพื้นที่	8
3) ใจคือมนุษย์	5
4) ใจคือธรรมชาติ	5
5) ใจคือสัตว์	3
6) ใจคือไฟ	2
7) ใจคืออาหาร	1
รวม	47

6. สรุปและอภิปรายผล

จากการศึกษาอุปลักษณะมโนทัศน์ของคำว่าใจที่ปรากฏในพระไตรปิฎกภาษาไทย พบว่า แสดงถ้อยคำอุปลักษณะทั้งสิ้นจำนวน 47 ถ้อยคำ สามารถสะท้อนอุปลักษณะมโนทัศน์ใจ 7 อุปลักษณะมโนทัศน์ดังนี้ 1) [ใจคือวัตถุ] 2) [ใจคือพื้นที่] 3) [ใจคือมนุษย์] 4) [ใจคือธรรมชาติ] 5) [ใจคือสัตว์] 6) [ใจคือไฟ] และ 7) [ใจคืออาหาร] ทั้ง 7 อุปลักษณะมโนทัศน์นี้แสดงให้เห็นถึงโครงสร้างทางความคิดที่เกิดจากการนำความหมายของคำว่าใจไปใช้ในเชิงเปรียบเทียบโดยมีการถ้อยคำโยงวงมโนทัศน์ระหว่างคำที่มีความหมายจากวงมโนทัศน์หนึ่งไปยังอีกวงมโนทัศน์หนึ่งที่สามารถแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของทั้ง 2 วงมโนทัศน์ กล่าวคือ วัตถุ พื้นที่ มนุษย์ ธรรมชาติ สัตว์ ไฟ และอาหาร เป็นวงมโนทัศน์ที่นำมาใช้เพื่อให้เกิดความเข้าใจ ส่วนคำว่าใจคือ วงมโนทัศน์ที่เราต้องการทำความเข้าใจสามารถสะท้อนความคิดในทางพุทธศาสนาได้ว่า ใจไม่เพียงแต่ทำหน้าที่รู้ รู้สึก นึกคิดอย่างเดียวเท่านั้น แต่ใจยังมีลักษณะเหมือนวัตถุสิ่งของ ใจมีลักษณะเป็นพื้นที่ ใจมีพฤติกรรมลักษณะนิสัยเหมือนมนุษย์ และสัตว์ ใจมีลักษณะเหมือนธรรมชาติ ใจมีลักษณะเหมือนไฟ และ ใจมีลักษณะเหมือนรสอาหาร

ทั้งนี้ ผู้วิจัยพบถ้อยคำอุปลักษณณ์มโนทัศน์ **[ใจคือวัตถุ]** มากเป็นอันดับ 1 จำนวน 23 ถ้อยคำ สามารถสะท้อนให้เห็นว่า ใจสามารถสัมผัสจับต้องได้ และใช้ทำสิ่งต่าง ๆ ได้ เช่น ตะปู เชือก ผ้าเช็ดถูลิ เครื่องเกาะเกี่ยว และตามด้วยอุปลักษณณ์มโนทัศน์ **[ใจคือพื้นที่]** พบ 8 ถ้อยคำ สามารถสะท้อนให้เห็นว่า ใจเหมือนแผ่นดิน มีลักษณะหาขอบเขตไม่ได้ มีลักษณะโล่งว่างเปล่าเป็นพื้นที่สำหรับสัญจรไปมา และเป็นพื้นที่สำหรับพักอาศัย อุปลักษณณ์มโนทัศน์ **[ใจคือมนุษย์]** พบ 5 ถ้อยคำ สามารถสะท้อนให้เห็นว่า ใจมีลักษณะการแสดงออกเหมือนมนุษย์ ได้แก่ ที่รักที่มีความใคร่ในตัณหา หญิงสาวที่มีจิตใจแปรเปลี่ยน เด็กที่มีความซื่อตรง ไม่มีเล่ห์เหลี่ยม นายสารตีที่มีความกระปรี้กระเปร่า และหัวหน้าที่มีความเป็นใหญ่ในหมู่หนึ่ง ๆ อุปลักษณณ์มโนทัศน์ **[ใจคือธรรมชาติ]** พบ 5 ถ้อยคำ สามารถสะท้อนให้เห็นว่า ใจมีลักษณะเหมือนธรรมชาติ ได้แก่ อากาศ น้ำ ลม สมุทรมที่มีความไพบุลย์ กว้างใหญ่ ไม่มีประมาณ อุปลักษณณ์มโนทัศน์ **[ใจคือสัตว์]** พบ 3 ถ้อยคำ สามารถสะท้อนให้เห็นว่า ใจมีลักษณะนิสัย และพฤติกรรมเหมือนสัตว์ ได้แก่ มฤคที่อยู่ในป่าไม่กลัวภัยใด ๆ เหมือนโคเขาขาดที่สงบเสียงม และเหมือนม้าที่ได้รับการฝึกฝนดีแล้ว อุปลักษณณ์มโนทัศน์ **[ใจคือไฟ]** พบ 2 ถ้อยคำ สามารถสะท้อนให้เห็นว่า ใจเหมือนไฟที่มีความไพบุลย์ กว้างใหญ่ ไม่มีประมาณ และมีลักษณะดับได้ เช่นเดียวกับไฟ และอุปลักษณณ์มโนทัศน์ **[ใจคืออาหาร]** พบ 1 ถ้อยคำ สามารถสะท้อนให้เห็นว่า ใจเหมือนอาหารที่มีรสผาดใช้กล่าวถึงความคดโกง และสิ่งที่เป็นโทษ

ผู้วิจัยพบว่า มีงานวิจัยที่ศึกษาอุปลักษณณ์มโนทัศน์ใจที่ปรากฏในภาษาอื่น ๆ ตามแนวทางภาษาศาสตร์ปริชานซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยนี้ เช่น งานวิจัยของสุกัญญา รุ่งแจ้ง (2548) ได้ศึกษาอุปลักษณณ์เชิงมโนทัศน์ของการใช้คำว่า ใจ ในภาษาไทยสามารถสะท้อนมโนทัศน์ใจคือ มนุษย์และคุณสมบัติของมนุษย์ (MIND IS PERSON) ใจมีลักษณะนิสัย ความรู้สึก การกระทำเหมือนมนุษย์ งานวิจัยของ Sharifian (2008) ศึกษากระบวนการสร้างมโนทัศน์ของคำว่าใจ (Del) ในภาษาเปอร์เซีย สามารถสะท้อนอุปลักษณณ์มโนทัศน์ดังนี้ 1) ใจคือภาชนะ 2) ใจคือพื้นที่ 3) ใจคือศูนย์กลางของความคิด งานวิจัยของ Yu (2009) ได้ศึกษาอุปลักษณณ์มโนทัศน์ของคำว่า ใจ (Xin) ในภาษาจีน พบอุปลักษณณ์มโนทัศน์ดังนี้ 1) ใจคือมนุษย์ 2) ใจคือวัตถุ 3) ใจคือพื้นที่ และ 4) และใจคือภาชนะ งานวิจัยของคยอง อึน ปาร์ค (2558) ที่ได้ศึกษามโนทัศน์ของคำว่า ใจ ในภาษาไทยเปรียบเทียบกับภาษาเกาหลีพบว่า สะท้อนมโนทัศน์ที่มีความคล้ายคลึงกัน แต่การอธิบายความหมายแตกต่างกัน ซึ่งสามารถสะท้อนอุปลักษณณ์มโนทัศน์ได้ดังนี้ 1) ใจคือร่างกาย 2) ใจคือภาชนะ 3) ใจคือพื้นที่ 4) ใจคือสิ่งของ 5) ใจคือสิ่งประาะบาง 6) ใจคือสิ่งเคลื่อนไหว 7) ใจคือของกิน/อาหาร 8) ใจคือทรัพยากร 9) ใจคือหนังสือ/กระดาษ 10) ใจคือดอกไม้ (พบเฉพาะในภาษาไทย) 11) ใจคือสิ่งพหุพจน์ และงานวิจัยของ ภัทธา พิเชษฐศิลป์ (2556) ได้ศึกษามโนทัศน์ของ ใจ (Xin) ในภาษาจีนและใจในภาษาไทย พบว่า ทั้งสองภาษาสะท้อนมโนทัศน์ที่ความคล้ายคลึงกัน แต่ส่วนที่ต่างกันเกิดจากประสบการณ์ทาง

สังคมของผู้ใช้ภาษา สามารถสะท้อนอุปลักษณะโมโนทัศน์ดังนี้ 1) ใจคือวัตถุ 2) ใจคือภาษา 3) ใจคือมนุษย์ จากการปรากฏของงานวิจัยทั้ง 5 นี้พบว่า สะท้อนโมโนทัศน์ที่เหมือนกัน ได้แก่ ใจคือมนุษย์ ใจคือวัตถุ ใจคือพื้นที่ ใจคือภาษา ทั้งนี้ มีผลมาจากประสบการณ์ทางร่างกายของมนุษย์ที่เหมือนกัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Lakoff and Johnson (1980) ที่ได้กล่าวไว้ว่า ร่างกายมีลักษณะปิดล้อมและแบ่งแยกระหว่างมนุษย์กับโลกภายนอกจึงทำให้มนุษย์เข้าใจโลกเหมือนสิ่งที่อยู่ภายนอกร่างกาย จึงมองร่างกายคือภาษา ที่สามารถบรรจุสิ่งต่าง ๆ เข้าไปได้ เช่น กินอาหาร ดื่มน้ำ และสามารถถ่ายเทสิ่งเหล่านั้นออกมาได้ นอกจากนี้มนุษย์ยังนามโนทัศน์นี้ไปใช้กับสิ่งอื่น ๆ ที่มีลักษณะแบบปิดล้อม เช่น บ้าน ห้อง ทำให้เกิดโมโนทัศน์แบบทิศทางเข้า ออก เช่น เราเดินเข้าไปในห้องและเดินออกจากห้องในการปรากฏลักษณะเช่นนี้แสดงถึงการเคลื่อนย้ายจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งเหมือนการย้ายจากภาษาหนึ่งไปสู่อีกภาษาหนึ่งซึ่งสามารถสะท้อนระบบความคิดของมนุษย์ได้ถึงแม้จะมีรูปภาษาต่างกัน

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่า คำว่า ใจ ในภาษาทางศาสนาที่สะท้อนผ่านหลักคำสอนในพระไตรปิฎกทำให้เห็นถึงความแตกต่างกับคำว่าใจที่ปรากฏในงานวิจัยที่ผ่านมากล่าวคือสามารถสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อในทางพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจนในเรื่องภพต่าง ๆ ว่ามีอยู่จริงดังที่สะท้อนผ่านอุปลักษณะโมโนทัศน์ **[ใจคือพื้นที่]** แสดงให้เห็นว่าใจมีพื้นที่ที่หาขอบเขตไม่ได้ที่มีการกล่าวถึงพื้นที่โลก เทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์ สมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ที่ยังไม่หลุดพ้น และผู้วิจัยยังพบว่า ภาษาทางศาสนานั้นสามารถสะท้อนให้เห็นถึงอุดมการณ์อันสูงสุดของพุทธศาสนาคือนิพพานดังที่สะท้อนผ่านอุปลักษณะโมโนทัศน์ **[ใจคือไฟ]** แสดงให้เห็นว่าใจดับได้เช่นเดียวกับไฟที่มีการกล่าวถึงการทำให้สิ้นไป ฉะนั้นในการปรากฏลักษณะนี้แสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของภาษาทางศาสนาที่มีความแตกต่างกับภาษาอื่น ๆ ที่สะท้อนผ่านอุปลักษณะโมโนทัศน์ ถึงแม้ว่าจะมีบางอุปลักษณะโมโนทัศน์ที่ปรากฏเหมือนกันก็ตาม เช่น ใจคือมนุษย์ ใจคือวัตถุ ใจคือพื้นที่ แต่การอธิบายความหมายในบริบท (contextual meaning) และการถ่ายโยงโครงสร้างทางความคิดที่เกิดจากการนำความหมายของคำว่าใจไปใช้ในเชิงเปรียบเทียบย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความคิด ความเชื่อที่มีผลมาจากศาสนา สังคม และวัฒนธรรมที่ต่างกันซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Gibbs (1994) และ Kövecses (2002) กล่าวไว้ว่า ข้อมูลภาษา เช่น บทกวี นวนิยาย รวมถึงวาทกรรมต่าง ๆ ย่อมสะท้อนระบบความคิดของผู้ใช้ภาษาในสังคมและวัฒนธรรมเดียวกันได้ ฉะนั้นเมื่อรูปภาษา ศาสนา สังคม วัฒนธรรมเดียวกันย่อมสะท้อนระบบความคิดที่เหมือนกันได้ เนื่องจากกระบวนการทางปริชาน เช่น อุปลักษณะมีพื้นฐานมาจากประสบการณ์ทางร่างกายและประสบการณ์ทางสังคมของมนุษย์

เอกสารอ้างอิง/References

- กรมศาสนา. (2514). พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. <https://www.thepathofpurity.com/home/พระไตรปิฎก-pdf/แปล-๔๕-เล-ม-ฉบับ-หลวง/>
- คยอง อิน ปาร์ค. (2558). มโนทัศน์ของคำว่า ใจ ในภาษาไทยเปรียบเทียบกับภาษาเกาหลี. *วารสารศิลปศาสตร์*, 15(2), 199-212.
- ภัทรา พิเศษฐศิลป์. (2556). มโนทัศน์ของ “XIN” ในภาษาจีนและ “ใจ” ในภาษาไทยการศึกษาตามแนวบรรพตศาสตร์ปริชาน. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. Chulalongkorn University Intellectual Repository.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. <http://www.royin.go.th/dictionary/>
- สนิท ศรีสำแดง. (2544). *ปรัชญาเถรวาท*. โรงพิมพ์แห่งมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุกัญญา รุ่งแจ้ง. (2548). อุปสรรคเชิงมโนทัศน์ของการใช้คำว่า “ใจ” ในภาษาไทย. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. Thammasat University Digital Collections.
- Evans, V. (2004). *The structure of time: Language, meaning and temporal cognition*. John Benjamins.
- Evans, V. (2007). *A glossary of cognitive linguistics*. Edinburgh University Press.
- Evans, V., & Green, M. (2006). *Cognitive linguistics: An introduction*. Edinburgh University Press.
- Gibbs, R. (1994). *The poetics of minds: Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge University Press.
- Johnson, M. (1987). *The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination, and reason*. Chicago University Press.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A practical introduction*. Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. The University of Chicago Press.
- Pragglejaz, G. (2007). MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and symbol*, 22(1), 1-39.
- Sharifian, F. (2008). Conceptualizations of del ‘heart-stomach’ in Persian. In F. Sharifian, R. Dirven, N. Yu, & S. Niemeier (Eds.), *Body, Culture, and Language: Conceptualisations of heart and other internal body organs across languages and cultures* (pp. 247-265). Mouton de Gruyter.
- Yu, N. (2009). *The Chinese heart in a cognitive perspective: Culture, body and language*. Mouton de Gruyter.